

ΑΓΓΕΛΟΣ Π. ΜΑΤΘΑΙΟΥ

Παρατηρήσεις εις έκδεδομένα Ἀττικά ψηφίσματα (9ο τεύχος)

Στὸ 9ο τεύχος τῶν *Παρατηρήσεων εις έκδεδομένα Ἀττικά ψηφίσματα* σχολιάζεται ὁ νόμος τοῦ Νικοφώντος περὶ τῶν ἀργυρῶν Ἀττικῶν νομισμάτων (*SEG* 26, 72).

Λήμμα τοῦ νόμου τοῦ Νικοφώντος¹ συνέταξα (στὴν Ἀγγλικὴ γλῶσσα) στὶς ἀρχὲς Ἰανουαρίου 2000 κατόπιν ὑποδείξεως τῆς τότε ἐπιστημονικῆς συμβουλευτικῆς ἐπιτροπῆς τῆς τρίτης ἐκδόσεως τῶν Ἀττικῶν μετευκλειδείων ἐπιγραφῶν, εἰδικώτερα τοῦ τμήματος (*IG* II/III³ pars 1) τῶν νόμων καὶ τῶν ψηφισμάτων. Τὸ λήμμα ἐτοίμασα ὡς δείγμα ἐν ὧσι τῆς συντάξεως τοῦ πρώτου τεύχους τῆς τρίτης ἐκδόσεως, τὸ ὁποῖο περιλαμβάνει τὰ Ἀττικά ψηφίσματα καὶ τοὺς νόμους τῶν ἐτῶν 403/2-353/2 π.Χ. καὶ τὴν ἔκδοσή του ἔχω ἀναλάβει. Τὴν 30ῃ Ἰανουαρίου τοῦ ἰδίου ἔτους² ἀπέστειλα στὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς τὸ συνταχθὲν κείμενο.

Ἀντίγραφο τοῦ λήμματος ἔστειλα λίγο ἀργότερα στὸν καθ. P. J. Rhodes, ἐπειδὴ ὁ νόμος θὰ περιλαμβανόταν στὸν τότε ἐτοιμαζόμενο ἀπὸ τὸν ἴδιο καὶ τὸν καθ. R. Osborne τόμο *Greek Historical Inscriptions. 404-323 BC* (Oxford 2003). Τὸν καθ. Rhodes εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ τὴν θέσιν αὐτῇ, διότι ἔσπευσε νὰ μοῦ ἀπαντήσῃ (24.4.2000). Τὴν ἀπάντησή του συνόδευσεν, ὡς συνήθως, μὲ χρήσιμες παρατηρήσεις, καθὼς καὶ τὸ προκαταρκτικὸ λήμμα τῆς ἐκδόσεως στὴν συλλογὴ τους (*GHI*).

Ἐκρίνα χρήσιμο νὰ δημοσιεύσω στὸ *Γραμματεῖον* τοῦ τρέχοντος ἔτους ὀλίγες γενικὲς παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ νόμου, μερικὲς τῶν ὁποίων ἤδη εἶχα περιλάβει στὸ λήμμα τοῦ Ἰανουαρίου 2000, ἀλλὰ καὶ νεώτερες ποὺ προέκυψαν ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς σχετικῆς ἐπὶ τοῦ νόμου μετέπειτα βιβλιογραφίας (1997-2013), καθὼς καὶ τὴν ἀναγκαίαν ἀναλυτικὴν τεκμηρίωσιν τῶν συμπληρώσεων ποὺ εἶχα προτείνει.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἐπανέλεγξα στὶς 13.9.17 τὸν λίθον (Ag I 7180) ποὺ φυλάσσεται στὴν ἀποθήκην τῆς στοᾶς Ἀττάλου. Λυποῦμαι νὰ εἰπῶ ὅτι γράμματα ποὺ εἶχε διαβάσει ὁ πρῶτος ἐκδότης καθ. R. S. Stroud, ἀλλὰ καὶ ἀργότερα στὰ τέλη τοῦ 1999 καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 2000 ὁ ὑπογραφόμενος μὲ τὸν Γιώργο Παπαδόπουλον, τὸν ὁποῖο εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ τὴν θέσιν αὐτῇ γιὰ τὴν συνεργασία

Εὐχαριστῶ θερμότατα τὸν φίλον καθ. κ. J. Kroll, διότι, ὅταν τοῦ ἔστειλα τὸ κείμενό μου, ἔσπευσε νὰ μὲ διαφωτίσῃ σχετικὰ μὲ τὶς ξένες ἀπομνημονεύσεις τῶν Ἀττικῶν ἀργυρῶν νομισμάτων καὶ τὴν κυκλοφορίαν τους καὶ νὰ μοῦ ὑποδείξῃ χρήσιμη βιβλιογραφία, καθὼς καὶ γιὰ τὴν γόνιμη συζήτησιν ποὺ εἶχαμε στὴν Ὁξφόρδην (16.11.17)· ἐπίσης εὐχαριστῶ τὴν Γεωργίαν Μαλούχου, τὴν Ἑλένα Ζαββοῦ καὶ τὸν Γιώργον Παπαδόπουλον, διότι ἐδιάβασαν τὸ χειρόγραφο τοῦ κειμένου μου.

1. R. S. Stroud, *Hesperia* 43 (1974) 157-188 (*SEG* 26, 72).

2. Οἱ ὀρισθέντες ἐκ τῆς ἐπιτροπῆς νὰ διαβάσουν τὸ δείγμα καθ. P. Herrmann (†) καὶ Ch. Habicht μοῦ ἀπήντησαν· στὶς ἀπαντήσεις περιέλαβαν καὶ παρατηρήσεις, τὶς ὁποῖες ἔλαβα κατὰ περίπτωσιν ὑπ' ὄψιν μου.

του, σήμερα διακρίνονται εν μέρει ή μόνον το ίχνος τους στο βάθος της ένεπιγράφου έπιφανείας ή ακόμη και έχουν όλως άφανισθή, λόγω της σὺν τῷ χρόνῳ σταδιακής άποσαθρώσεώς της³ έξ αίτίας τῶν συνθηκῶν φυλάξεως.

Ἡ βιβλιογραφία της έπιγραφής είναι έκτενής. Παραθέτω άκολούθως μόνον τὰ ἄρθρα, στὰ όποία προτείνονται ή συζητώνται συμπληρώσεις. Προέταξα τήν άναδημοσίευση, κατόπιν αὐτοψίας, της έπιγραφής από τὸν G. Stumpf.

Stumpf, *JNG* 36 (1986) 23-40 (*SEG* 36, 145)· M. H. Hansen, *Eisangelia: The sovereignty of the People's Court in Athens in the fourth century B.C. and the Impeachment of Generals and Politicians*, Copenhagen 1975, 28· R. Bogaert, *Epigraphica*, vol. III (Textus minores, vol. XLVII), Leiden 1976, άρ. 21, σσ. 23-25 (*SEG* 26, 72)· F. Sokolowski, *BCH* 100 (1976) 511-515· Ph. Gauthier, *RPhil* 52 (1978) 32-36 (*SEG* 28, 49)· T. Fischer, *Hellenika*. Jahrbuch 1981, σημ. 2· F. Bourriot, *ZPE* 50 (1983) 275-282 (*SEG* 33, 77)· H. Wankel, *ZPE* 52 (1983) 69-74· T. R. Martin apud *SEG* 33, 77· H. Engelmann, *ZPE* 60, 1985, 170-173 (*SEG* 35, 57)· Martin, στὸν τόμο *Mnemata: Papers in Memory of Nancy M. Waggoner*, W. E. Metcalf (έπιμ.), New York 1991, 21-32 (*SEG* 41, 41)· C. Feyel, *RPh* 77 (2003) 37-65 (*SEG* 53, 87)· J. Kroll, *RBN* 157 (2011) 1-25 καὶ ειδικῶς 18-19· S. Psoma, ό.π., 27-36 (*SEG* 61, 118).

Γενικὲς παρατηρήσεις

Τὸν σκοπὸ τοῦ νόμου διατυπώνει, πιστεύω, έπακριβῶς καὶ σαφῶς ή άκόλουθη πρόταση: «...the thrust of the law was to exclude pseudo-Athenian coins from being absorbed into the pool of the officially circulating state currency, which in trade had to be accepted under force of the legal penalties specified in the law.»⁴

1. Ἡ εισαγωγική ρήτρα τοῦ νόμου (στίχ. 3-4): τὸ ἀργύριον δέχεσθαι τὸ Ἀττικὸν οτ[.....10.....]αι ἀργυρῶ καὶ ἔχη τὸν δημόσιον χα[ρακτῆρα] ὀρίζει τήν άποδοχή τοῦ Ἀττικοῦ ἀργυροῦ νομίσματος, έφ' ὅσον κατ' ἀρχὰς θεωρεῖται γνήσιον, χωρίς δηλαδή νά ἔχη προϋπάρξει έξέτασις. Ἀντιθέτως ή άναγκαστική εξέτασις⁵ ὅλων τῶν Ἀττικῶν ἀργυρῶν νομισμάτων θά ἤγειρε γενική δυσπιστία πρὸς τὸ Ἀττικὸ νόμισμα, θά προκαλοῦσε μεγάλην άναστάτωση στήν Ἀγορὰ τῶν Ἀθηνῶν καὶ άσφαλῶς θά εἶχε σοβαρὲς πολιτικὲς έπιπτώσεις

3. Ἀποσάρθρωση παρατηρεῖται καὶ σὲ μερικοὺς ἄλλους ένεπιγράφους λίθους προερχομένους από τὸν λεγόμενο μεγάλο άγωγό (great drain)· ἥδη, όταν άπεκαλύφθησαν οἱ λίθοι αὐτοί, τμήματα της ένεπιγράφου έπιφανείας τῶν ἦσαν έφθαρμένα.

4. J. Kroll, *RBN* 157 (2011) 19. Ὁ συντάκτης τοῦ ἁρθρου στηρίζει τήν θέση του στήν διαπιστούμενη ὑπαρξη Ἀττικῶν ἀργυρῶν νομισμάτων σὲ θησαυροὺς έκτὸς Ἑλλάδος, κυρίως της Αἰγύπτου καὶ της Σικελίας. Ἡ συστηματική βιβλιογραφική συλλογή τῶν σωζομένων τετραδράχμων καταδεικνύει, ὡπως γράφει (σελ. 3), ὅτι τὸ νόμισμα αὐτὸ τῶν ἐτῶν μεταξὺ τοῦ περ. 400/390 καὶ 353 ἦταν: «not only substantial, but was one of the most prolific Greek coinages of the period.» Ἡ μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν έρευνα στηριζόμενη στήν σπανιότητα τῶν Ἀττικῶν ἀργυρῶν νομισμάτων τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. εἶχε πιστεύσει ὅτι ή πόλις τῶν Ἀθηνῶν εἶχε κόψει ὀλίγα νομίσματα καὶ απέδιδε τήν ένδεια στὶς δυσκολίες της μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο. Ἡ τεκμηριωμένη διαπίστωση τοῦ Kroll, βλ. *Hesperia* 80 (2011) 229-256, ὅτι ή σπάνις τῶν νομισμάτων αὐτῶν ὀφειλόταν στήν διά (τοῦ ακόμη άδημοσίευτου) νόμου της πόλεως τὸ 354/3 π.Χ. συγκέντρωση καὶ τήξη τῶν, -έλάχιστα ἐγλύτωσαν-, ὥστε νά κοποῦν νέα, άνέτρεψε έντελῶς τήν εἰκόνα. Σὲ αὐτήν τήν παλαιότερη, καθολική, εἰκόνα της έρευνας ὀφείλεται καὶ ή διατυπωθεῖσα άποψη ὅτι ὁ νόμος τοῦ Νικοφώντος απέβλεπε καὶ στήν ένίσχυση της κυκλοφορίας τῶν νομισμάτων στήν πόλη τῶν Ἀθηνῶν διά της άποδοχής τῶν ξενικῶν «γνησίων» ἀργυρῶν άπομμήσεων τῶν Ἀττικῶν γλαυκῶν.

5. Κατὰ τήν έκδοχή αὐτή τὰ νομίσματα θά έπρεπε νά προσκομίζονται από τοὺς κατόχους ή τοὺς χρήστες τους πρὸ οἰασδήποτε συναλλαγῆς.

ὀλίγα μόνον ἔτη μετὰ τὴν ἰδρυση τῆς Β' Ἀθηναϊκῆς Συμμαχίας. Στὸ κείμενο τοῦ νόμου ὑποδηλοῦται ἢ κατὰ περιπτώσιν ἐξετάσεις, ἐκείνων δηλαδή τῶν Ἀττικῶν νομισμάτων, γιὰ τὰ ὁποῖα ἐγείρετο ὑποψία ὅτι δὲν εἶναι γνήσια.⁶ Ἡ δυνητικὴ διαδικασία ὑποδεικνύεται ἀπὸ τὶς δύο χρονικὲς προτάσεις, τὴν ἐλλιπῶς σωζόμενη καὶ τὴν πλήρη χρονικὴ πρόταση οτ[.....10.....]|αι ἀργυροῦ καὶ ἔχῃ τὸν δημόσιογ χα[ρακτῆρα] (βλ. κατωτέρω).

2. Ἀπὸ τὰ ὀριζόμενα στοὺς στίχ. 3-8 τοῦ νόμου συνάγεται ὅτι δὲν προβλέπεται ἡ τύχη τοῦ Ἀττικοῦ νομίσματος ποὺ ἐκρίθη ἀπὸ τὸν δοκιμαστή ὡς μὴ γνήσιον. Δὲν ὀρίζεται δηλαδή ἐὰν θὰ ἐπιστρέφεται στὸν κάτοχο ἢ χρήστη του καὶ πῶς θὰ διασφαλίζεται ὅτι τὸ μὴ γνήσιο αὐτὸ Ἀττικὸ νόμισμα δὲν θὰ ἐπανακυκλοφορῇ στὴν Ἀγορὰ τῶν Ἀθηνῶν.⁷

Εἰκάζω ὅτι γιὰ τὸν λόγον αὐτὸ καὶ ὁ T. V. Buttrey ὑπεστήριξε,⁸ ὁρθῶς κατὰ τὴν γνώμη μου, ὅτι οἱ στίχοι 10-13 ἀφοροῦν σ' ὅλα τὰ νομίσματα ἀνεξαιρέτως,⁹ ὅχι μόνον στὰ ξενικά (τὶς ἀπομμήσεις) κατὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ Stroud,¹⁰ ἀλλὰ καὶ στὰ Ἀττικά, διότι ἔτσι θὰ ἐκαλύπτετο τὸ ἐμφανὲς κενὸν τοῦ νόμου (στίχ. 3-8) ὡς πρὸς τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ δοκιμασθέντος μὴ γνήσιου Ἀττικοῦ νομίσματος.

3. Ὁ Stroud,¹¹ ἀκολουθούμενος ἀπὸ ἄλλους ἐρευνητές,¹² θεώρησε ὅτι ὁ νόμος ὀρίζει τὴν ἀποδοχὴ καὶ τῶν ξένων ἀπομμήσεων τοῦ Ἀττικοῦ νομίσματος (τοῦ ξενικοῦ ἀργυρίου τοῦ ἔχοντος τὸν Ἀττικὸ χαρακτῆρα), μάλιστα ὑπὸ τοὺς ἰδίους ὅρους πρὸς αὐτοὺς ποὺ διείπαν τὴν κυκλοφορία τοῦ Ἀττικοῦ νομίσματος ποὺ ἐκόπτετο στὸ ἀργυροκοπεῖον τῶν Ἀθηνῶν.

Τὸ κείμενο τοῦ νόμου (στίχ. 16-18): ἐὰν δέ τις μὴ δέχῃται τὸ ἄ[ρ]γύ[ρ]ιον ὃ τ[ι] ἂν ὁ δοκι[μ]αστῆς δοκιμάσῃ, στερέσθω ὦν ἄμ [π]ωλῇ [ἐν ἐκείν]ῃ τῇ ἡμέρᾳ,¹³ ἐφ' ὅσον τὸ νόμισμα ἀναφέρεται ἀπλῶς ὡς τὸ ἄ[ρ]γύ[ρ]ιον, δὲν διακρίνει εὐθέως τὸ Ἀττικὸν ἀπὸ τὸ ξενικόν.

6. Δὲν λέγω κάτι νέο· τὴν γνώμη αὐτή, ὅπως διεπίστωσα προσφάτως, ἔχει ἤδη διατυπώσει τὸ 1976 ὁ R. Bogaert, *RBN* 122 (1976) 22.

7. Οἱ Rhodes καὶ Osborne, *GHI* 25, σελ. 118, ἀναφερόμενοι στὴν ἀδυναμία τῶν συναλλασσομένων νὰ διακρίνουν γενικῶς τὰ νομίσματα ποὺ ἐνεκρίθησαν ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ ἐπεστράφησαν παρετήρησαν ὅτι: «there would be no way to distinguish subsequently between coins which were returned but not approved...». Εἰκάζω ὅτι στὰ μὴ ἐγκριθέντα καὶ ἐπιστραφέντα θὰ περιέλαβαν καὶ τὰ μὴ ἐγκριθέντα Ἀττικά.

8. Στὸν τόμο *Greek Numismatics and Archaeology. Essays in Honor of M. Thompson*, O. Mørkholm – N. M. Waggoner (ἐπιμ.), Wetteren 1979, 34, 40· βλ. καὶ *NumAntClas* (NAC) 10 (1981) 75-76.

9. Ὁ Buttrey μεταφράζει (*Greek Numismatics and Archaeology*, 34) τὴν πρόταση (στίχ. 10) ἐὰν δέ ὑπόχαλκον... κλπ. ὡς ἐξῆς: «And if someone proffer money which is plated or base...» θεωρώντας ὅτι ἡ ὑποθετικὴ πρόταση δὲν συναρτᾶται ἀντιθετικῶς πρὸς τὴν ἐκ συμπληρώσεως ὑποθετικὴ πρόταση στὸ τέλος τοῦ στίχου 9 (ἐ[ὰν καλόν] (συμπλήρωση τοῦ Stroud στὰ σχόλια, σελ. 162) καὶ ἐπομένως ὅτι ἀναφέρεται καὶ στὰ δύο νομίσματα, καὶ τὸ Ἀττικὸ καὶ τὸ ξενικόν· πρβλ. καὶ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ζητήματος στὸ *NumAntClas* (NAC) 10 (1981) 75-76. Πάντως ὅτι ἡ ὑποθετικὴ πρόταση τοῦ στίχ. 10 ἔχει ἐννοούμενο τὸ ρῆμα (προσενέγκῃ) δυσχεραίνει, χωρὶς βεβαίως νὰ ἀποκλείῃ, τὴν γνώμη τοῦ Buttrey.

10. *Hesperia* 43 (1974) 159 (μετάφραση), 172.

11. Ὁ.π. (σημ. 10), 169, 185-186.

12. J. καὶ L. Robert, *Bull.ép.* 1977, 146, 147· 1980, 195, 196. F. Sokolowski, *BCH* 100 (1976) 514. J. Cargill, *The Second Athenian League*, Berkeley 1981, 140-141. H. Engelmann, *ZPE* 60 (1985) 170-173, κ.ά.

13. Τὸ παρατιθέμενο κείμενο βασίζεται στὴν συμπλήρωσή μου τοῦ 2000, τὴν ὁποία καὶ υἱοθέτησαν οἱ Rhodes - Osborne, *GHI* 25, στίχ. 17 (καὶ κριτ. ὑπόμν.)· βλ. καὶ κατωτέρω στὶς εἰδικὲς παρατηρήσεις.

Ἐγείρεται λοιπὸν τὸ ἐρώτημα ἐὰν ὁ νόμος πλὴν τῆς ἀποδοχῆς τῶν *δοκιμασθέντων* ἀργυρῶν Ἀττικῶν νομισμάτων, ὑπεδείκνυε ἐμμέσως καὶ τὴν ἀποδοχὴ τῶν ξένων *ἀπομμήσεων*, ἐκείνων ποὺ προσεκόμιζαν στὸν δοκιμαστή καὶ ἐκεῖνος τὰ ἐνέκρινε καὶ τὰ ἐπέστρεφε.¹⁴

4. Οἱ A. Giovannini¹⁵ καὶ Buttrey¹⁶ ὑπεστήριξαν ὅτι ὁ νόμος ἀπαιτεῖ τὴν ἐπιστροφὴ τῶν νομισμάτων σὲ ἐκεῖνον ποὺ τὰ ἔδωσε πρὸς δοκιμὴν στὸν δοκιμαστή· ὥστε ἐμμέσως δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἀποδοχὴ καὶ τὴν κυκλοφορία τῶν ξενικῶν ἀπομμήσεων.¹⁷

Ἡ ἐρμηνεία τῶν δύο ἐρευνητῶν ἐγείρει δύο ἐρωτήματα. Πρῶτον· πῶς διασφαλιζόταν ὅτι δὲν θὰ ἐπανακυκλοφοροῦσε τὸ γνήσιον, –γνήσιον, διότι τὰ ὑπόχαλκα, ὑπομόλυβδα καὶ κίβδηλα τὰ *διέκοπτε* ὁ δοκιμαστής–, ξενικὸν ἀργυρὸ νόμισμα (ἢ ἀπομμήσις τοῦ Ἀττικοῦ), τὸ ὁποῖο ὁ δοκιμαστής ἔπρεπε νὰ ἐπιστρέψῃ στὸν κάτοχο ἢ χρήστη του;¹⁸

Δεύτερον· γιὰ ποιὸν λόγο ὁ νόμος δὲν ἀπαγόρευε διαρρήδην (βλ. εὐθὺς κατωτέρω) τὴν χρῆση τοῦ ξενικοῦ ἀργυρίου (τῶν ξενικῶν ἀπομμήσεων) στὶς δοσοληψίες στὴν Ἀγορὰ τῶν Ἀθηνῶν καὶ μὲ τὸ κράτος;¹⁹ Ἡ τυχὸν ἀντίρρηση ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ γενικῶς οἱ συναλλασσόμενοι, δὲν θὰ ἦσαν εἰς θέσιν νὰ διακρίνουν τὶς (γνήσιες) ξενικὲς ἀπομμήσεις ἀπὸ τὰ γνήσια Ἀττικὰ νομίσματα προσκρούει στὴν ἀντίστοιχη δυσκολία νὰ διακρίνουν μεταξὺ τοῦ γνησίου Ἀττικοῦ νομίσματος (ποὺ εἶχε τὸν χαρακτήρα καὶ φαινόταν νὰ εἶναι ἀργυρὸ) πρὸς ἐκεῖνα ποὺ ἦσαν μὴ γνήσια, δυσκολία, ἢ ὁποία καὶ ἐπέβαλε νὰ καταφύγουν στὴν κρίση τοῦ *δοκιμαστοῦ*.

Ὅτι ὁ νόμος δὲν ἀπαγόρευε διαρρήδην τὴν κυκλοφορία τῶν γνησίων ξενικῶν ἀπομμήσεων καθίσταται ἐμφανὲς ἀπὸ τὸ κείμενο. Λόγῳ τῆς μὴ ἀπαγορεύσεως ὀριζόταν ρητῶς ἡ ἐπιστροφή τους (στίχ. 10: ἀποδιδότω) στὸν κάτοχο ἢ τὸν πρόσκαιρο χρήστη τους. Ὡστόσο, ἐπεὶδὴ γίνεται διάκρισις (στίχ. 3-4 καὶ 8-10 ἀντιστοίχως) μεταξὺ Ἀττικῶν γνησίων ἀργυρῶν νομισμάτων καὶ ξενικῶν γνησίων ἀπομμήσεων, θὰ ὑπῆρχε κάποια διαφορὰ στὴν κυκλοφορία, ἐν ἄλλαις λέξεσι δὲν διείπε τὸ ἴδιο ἀκριβῶς καθεστῶς τὴν κυκλοφορία τους.

Ἐὰν τυχὸν κυκλοφοροῦσαν ὑπὸ τοὺς ἰδίους ἀκριβῶς ὅρους θὰ περιέμενε κανεὶς νὰ ἀποτυπώνεται στὸν νόμο ἡ ἐξίσωσις αὐτῇ, ἔστω καὶ ἐμμέσως (λ.χ. *τὸ ἀργύριον δέχεσθαι, τὸ Ἀττικὸν στ[.....10.....]αι ἀργυρὸν καὶ ἔχη τὸν δημόσιον χα[ρακτῆρα] καὶ τὸ ξενικὸν τὸ ἔχον τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα τῷ Ἀττικῷ*).²⁰

Ἐπεὶδὴ λοιπὸν στὸν νόμο γίνεται σαφὴς διάκρισις μεταξὺ τῶν δύο νομισμάτων, ὁ δοκιμαστής, πιστεύω, ἔπρεπε μὲ κάποιο τρόπο νὰ κάνει ἐμφανῆ τὴν διάκριση γιὰ τοὺς χρήστες μεταξὺ τῶν γνησίων, –ὅσων δηλαδὴ ἐκεῖνος ἔκρινε–, ξενικῶν ἀργυρῶν νομισμάτων ἀπὸ τὰ Ἀττικὰ γνήσια· βλ. κατωτέρω ὑπὸ τὸν ἀρ. 5 καὶ τὶς εἰδικὲς παρατηρήσεις ὑπὸ τὸν στίχ. 10.

14. Ὁ Buttrey θεωρεῖ ὅτι τὸ ρ. ἀποδιδότω (στίχ. 10) δὲν ἐνέχει *δοκιμασίαν* καὶ ἀκολούθως ἀπορρίπτει ὅτι οἱ στίχοι 16-18 ἀναφέρονται καὶ στὰ ξενικὰ ἀργύρια καὶ ἐπομένως καὶ στὴν ἀποδοχὴ τους, βλ. *Greek Numismatics and Archaeology*, 37-38, 40· βλ. ὅμως τὴν φράση τοῦ στίχ. 38: «Obviously, the dokimastes must somehow basanizein the coins proffered so as to distinguish those of silver from the base.»

15. *GRBS* 16 (1975) 192-193.

16. Βλ. *Greek Numismatics and Archaeology*, 40, 45· *NumAntClas* (NAC) 10 (1981) 92-93.

17. Τὴν γνώμη τῶν ἀκολουθοῦν οἱ R. Bogaert, *RBN* 122 (1976) 22-23, F. Bourriot, *ZPE* 50 (1983) 279-280, H. Wankel, *ZPE* 52 (1983) 70, J. K. Davies, *CAH²* VII, pars 1, 281, G. Stumpf, *JNG* 36 (1986) 31, T. R. Martin, στὸν τόμο *Mnemata: Papers in Memory of Nancy M. Waggoner*, W. E. Metcalf (ἐπιμ.), New York 1991, 27, κ.ά.

18. Τὴν ἀντικειμενικὴ δυσχέρεια ἥδη παρατήρησαν προσφύτως οἱ Rhodes - Osborne, *GHI* 25, σελ. 118· βλ. καὶ ὁ.π. σημ. 7.

19. Ἀνάλογο ἐρώτημα ἔχει ἡδὴ θέσει εὐστόχως ὁ C. Feyel, *RPh* 77 (2003) 37-65 (*SEG* 53, 87), εἰδ. σελ. 49.

Πάντως ἡ ὀρθότης τῆς ἐρμηνείας τῶν Giovannini καὶ Buttrey ἢ τοῦ πρώτου ἐκδότου Stroud περὶ ἀποδοχῆς στὶς συναλλαγὰς τῶν ξένων (γνήσιων) ἀπομιμήσεων τοῦ Ἀττικοῦ νομίσματος, θὰ μπορούσε νὰ ἐλεγχθῇ ἐπακριβῶς, ἐὰν εἶχαν μέχρι στιγμῆς βρεθῇ,²⁰ καὶ μάλιστα σὲ ἱκανὴ ποσότητα, ξενικά (γνήσια) ἀργυρὰ νομίσματα, ἀπομιμήσεις τῶν Ἀττικῶν, στὴν Ἀγορά, ἢ καὶ γενικώτερα στὴν Ἀττικὴ, σὲ στρώματα χρονολογούμενα στοὺς περὶ τὸ ἔτος ἐγκρίσεως τοῦ νόμου (375/4) ἢ τοὺς ἀμέσως μετὰ χρόνους.

Ἐνδιάμεση θέση²¹ διετύπωσε ὁ Ο. Mørkholm, *Historia* 31 (1982) 295. Τὰ κριθέντα ὡς γνήσια ξενικά νομίσματα, οἱ ἀπομιμήσεις τοῦ Ἀττικοῦ νομίσματος μετὰ τὴν ἐπιστροφή τους στὸν χρήστη εἴτε γίνονταν δεκτὰ στὶς συναλλαγὰς κατόπιν ἰδιωτικῆς συμφωνίας καὶ μὲ ὀρισμένη ἰσοτιμία πρὸς τὰ Ἀττικά νομίσματα ἢ, τὸ πιθανώτερον ὁ χρήστης πῆγαινε σὲ ἀνταλλακτὴ, ὅπου καὶ ἀντήλλαξε τὰ ξενικά νομίσματα καταβάλλοντας προμήθεια καὶ πάντως ἀποδεχόμενος χαμηλότερη τιμὴ. Ὑπὸ τὸ καθεστῶς αὐτὸ τὰ ξένα νομίσματα γίνονταν δεκτὰ στὴν Ἀττικὴ Ἀγορά.

5. Τὸ ρῆμα ἀποδιδότω χρησιμοποιεῖται στὸ κείμενον τοῦ νόμου μόνον στὴν περίπτωσι τοῦ ξενικοῦ ἀργυροῦ νομίσματος τοῦ ἔχοντος τὸν Ἀττικὸ χαρακτῆρα, τὸ ὁποῖο ὁ δοκιμαστής ἔκρινε ὅτι εἶναι γνήσιο καὶ τὸ ἐπέστρεφε στὸν χρήστη. Ἀλλὰ ὁ δοκιμαστής ἐπέστρεφε καὶ τὸ δοκιμασθὲν καὶ κριθὲν γνήσιο Ἀττικὸ ἀργυρὸ νόμισμα στὸν ἐνδιαφερόμενον (ἀπεδίδου τῷ προσεγγόντι). Τίθεται τὸ ἐρώτημα γιὰ ποιὸν λόγο χρησιμοποιεῖται τὸ ρῆμα μόνον γιὰ τὰ ξενικά νομίσματα. Δύο ἐρευνητές, καθ' ὅσον γνωρίζω, ἐπεχείρησαν νὰ ἐξηγήσουν τὸ πρᾶγμα. Ὁ Buttrey σημειώνει:²² «The only safe way to protect the currency was to deny all foreign imitations the status of Legal Tender. It cannot overemphasized that the Law, which elsewhere uses the verb δοκιμάζειν, 'approve', says regarding the imitations merely ἀποδιδότω, 'let the [dokimastes] return the coin to the person who brought it to him.' Any interpretation which deduces from that word that the imitation coin passed into forced circulation departs from the text.» Ὁ H. Engelmann, *ZPE* 60 (1985) 170-173 (*SEG* 35, 57), ἔδωσε τὴν ἀκόλουθη ἐξήγησι: «Das ἀποδιδόναι war ein juristischer Akt, mit dem das δοκιμάζειν des Prüfers seinen Abschluss fand.»

Ἡ διάκρισις μεταξὺ γνησίων ἀπομιμνυμένων τὰ Ἀττικά νομισμάτων καὶ μὴ, πιστεύω, ἐνεῖχε κρίσιν τοῦ δοκιμαστοῦ· γιὰ νὰ ἐπιστρέψῃ τὰ γνήσια ξενικά νομίσματα, τὰ ἀπομιμνυμένα τὰ Ἀττικά, ἔπρεπε νὰ κρίνῃ ἐὰν εἶναι γνήσια,²³ ἄλλως νὰ τὰ κατάσχῃ καὶ νὰ τὰ χαράξῃ (διακοπτέτω). Ὡστε τὸ ρ. ἀποδιδότω ἐνέχει προηγουμένως κρίσιν. Γιὰ τὴν κατανόησι τοῦ περιεχομένου τοῦ ρήματος στὸ συγκεκριμένο χωρίο ἰδιαίτερη βαρύτητα ἔχει ἡ ἐλλείπουσα πρὸ τοῦ ρήματος λέξις. Κατὰ τὴν γνώμη μου ἡ λέξις καθορίζει ἐν πολλοῖς τὴν διάθεσι τοῦ νόμου (τὸν νοῦν τοῦ νομοθέτου) περὶ τῶν γνησίων ξενικῶν ἀπομιμήσεων· βλ κατωτέρω τὶς εἰδικὲς παρατηρήσεις ὑπὸ τὸν στίχ. 10.

20. Ὁ φίλος καθ. Kroll, τὸν ὁποῖο καὶ εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ τὴν θέσι αὐτῇ, ἀπήντησε ἀρνητικὰ σὲ σχετικὸ ἐρώτημά μου.

21. Παρόμοια θέσι διετύπωσε καὶ ὁ Stumpf, *JNG* 36 (1986) 31· πρβλ. καὶ R. Bogaert, *RBN* 122 (1976) 23.

22. *NumAntClas* 10 (1981) 81 (*SEG* 31, 63).

23. Τὴν κρίσιν ἔχει ἤδη παραδεχθῇ ὁ Buttrey, *Greek Numismatics and Archaeology*, 38: «Obviously, the dokimastes must somehow basanizein the coins proffered so as to distinguish those of silver from the base.»

6. Στίχ. 16-18: ἐὰν δέ τις μὴ δέχηται τὸ ἄ[ρ]γύ[ρ]ιον ὃ τ[ι] ἂν ὁ δοκι]μαστής δοκιμάσῃ, στερέσθω ὧν ἄμ [π]ωλῇ! [ἐν ἐκείν]ῃ τῇ ἡμέρᾳ.

Διερωτᾶται κανεῖς, ὅπως ἐσημείωσα ἤδη (βλ. ἀνωτ. ὑπὸ τὸν ἀρ. 4), πῶς οἱ συναλλασσόμενοι θὰ διέκριναν ὅτι ἔχει ὄντως δοκιμάσει (= ἐγκρίνει) ὁ δοκιμαστής τὸ συγκεκριμένο νόμισμα, τὸ ὁποῖο ὁ ἐνδιαφερόμενος προσεκόμισε πρὸς ἐξέτασιν.²⁴

7. Ἀπὸ ἐρευνήτῃς ἐτέθη τὸ ζήτημα ὅτι στὸ κείμενο ὑπόκεινται δύο νόμοι, ὁ νόμος τοῦ Νικοφώντος τοῦ 374/3 καὶ ἓνας παλαιότερος (στίχ. 3-36). Κατὰ τὸν S. Alessandri,²⁵ ὁ παλαιότερος νόμος πρέπει νὰ χρονολογηθῇ στὰ ἔτη 402-399 καὶ ἦταν ἓνα μέτρο, γιὰ νὰ ἀντιμετωπισθῇ ἡ συγκεκριμένη νομισματικὴ κατάσταση ἀμέσως μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο. Ὁ Stumpf ἐτοποθέτησε τὸν παλαιότερο νόμο στὸ ἔτος 378/7, συνδέοντάς τον μὲ τὴν ἴδρυσή τῆς Β' Ἀθηναϊκῆς συμμαχίας.²⁶

Τὴν διατυπωθεῖσα γνώμη ἀντέκρουσα ἤδη τὸ 2000· μεταφέρω ἐδῶ ἀκριβῶς ὅσα ἔγραψα: «But no such distinction is present in the text; the whole is based on Nikophon's proposal.» Ὅντως στὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς δὲν γίνεται οὔτε ἄμεση οὔτε ἔμμεση μνεία παλαιότερου νόμου· ἡ ὑπαρξὴ δοκιμαστοῦ στὸ ἄστυ δὲν συνιστᾷ ἀπόδειξη, -χωρὶς νὰ τὸ ἀποκλείη-, ὅτι ὑφίστατο παλαιότερη σχετικὴ νομοθεσία.²⁷

Εἰδικὲς παρατηρήσεις

3-4 τὸ ἀργύριον δέχεσθαι τὸ Ἀττικὸν οτ[.....10.....]-
αι ἀργυρῶγ καὶ ἔχει τὸν δημόσιογ χα[ρακτῆρα].

ὅτ[αν δεικνύητ]αι· Stroud (p. 164); ὅτ[αν ἐξετάζητ]αι Wankel; ὅτ[αν εὐρίσκητ]αι Kassel apud Wankel; ὅτ[αν ἦι ἀληθεῖ]αι Fischer; ὅτ[αν δοκῇ εἶν]αι Matth.

Οἱ συμπληρώσεις τῶν Stroud, Wankel²⁸ καὶ Kassel²⁹ προϋποθέτουν τὴν ἐκ τῶν προτέρων καὶ ἀναγκαστικὴ ἐξέταση ἀπὸ τὸν δοκιμαστή ὅλων ἀνεξαρτήτως τῶν Ἀττικῶν ἀργυρῶν νομισμάτων πρὸ τῶν συναλλαγῶν. Ἀλλὰ μία τέτοια διαδικασία καὶ δαπανητικὴ χρόνου θὰ ἦταν καὶ θὰ ἔθετε ἐν ἀμφισβήτησει τὸ σύνολο τῶν κυκλοφορούντων Ἀττικῶν νομισμάτων (βλ. ἀνωτέρω ὑπ' ἀρ. 1) μὲ σοβαρὲς ἐπιπτώσεις στὴν οἰκονομία τῶν Ἀθηνῶν.

Πρότεινα τὴν συμπλήρωση ὅτ[αν δοκῇ εἶν]αι στηριζόμενος στὰ ἐξῆς παράλληλα· Θουκ. 4, 27.4: εἰ δὲ δοκεῖ αὐτοῖς ἀληθῆ εἶναι τὰ ἀγγελλόμενα· τοῦ ιδίου 7, 51.2: καὶ ἀνεπειρῶντο ἡμέρας ὅσαι αὐτοῖς ἐδόκουν ἱκαναὶ εἶναι. Ξεν. Ἑλλ. 4, 3.10: ὁ ἥλιος μηνοειδὴς ἔδοξε φανῆναι. Ἀριστ. Τοπ. 162b: τοῦτο δ' ἐστίν, ὅταν μὴ ὧν ἱατρικὸς δοκῇ ἱατρικὸς εἶναι, ἢ γεωμετρικὸς μὴ ὧν γεωμετρικὸς, ἢ διαλεκτικὸς μὴ ὧν διαλεκτικὸς, ἂν τε ψεῦδος ἂν τ' ἀληθὲς ἢ τὸ συμβαῖνον.

24. Βλ. καὶ τὶς σημ. 7 καὶ 19.

25. *ASNP* 14 (1984) 381, 391-393.

26. *JNG* 36 (1986) 34, 39.

27. Οἱ Rhodes καὶ Osborne, *GHI* 25, σελ. 119, ἐμφανίζονται ἐπιφυλακτικοί: «We cannot tell how far what is said about the city tester is repeated from an earlier law and how far it represents an addition to or modification of an earlier law.»

28. Wankel, *ZPE* 52 (1983) 69-74, εἰδικῶς σελ. 71, σημ. 15.

29. Kassel παρὰ Wankel, ὁ.π. 71, σημ. 15.

Ἡ προταθείσα συμπλήρωση ὑποδεικνύει ἐμμέσως τὴν ἐξέταση ἀπὸ τὸν δοκιμαστή ἐκείνων μόνον τῶν Ἀττικῶν νομισμάτων ποὺ ἤγειραν τὴν ὑποψία ὅτι δὲν εἶναι γνήσια· ὅλα τὰ ἄλλα, ὅσα ἐδόκει εἶναι ἀργυρὰ καὶ ἔχῃ τὸν Ἀττικὸν χαρακτήρα, ἔπρεπε νὰ γίνωνται δεκτά.

9 ε[....7...] | ἀποδιδότω τῷ προσενεγκόντι· σημείωσα ἤδη (άνωτ. σελ. 47) ὅτι ἡ πρὸ τοῦ ρήματος ἀποδιδότω λέξις ἔχει ἰδιαίτερη βαρύτητα γιὰ τὴν κατανόηση τῆς χρήσεως τοῦ ρήματος. Παραθέτω τοὺς σχετικοὺς στίχους:

ἐὰν δέ τις προσενέγκῃ ξ[ε]ν[ικὸν ἀργύριον]

ἔχον τὸν αὐτὸν χαρακτήρα τῷ Ἀττι[κῶ]! ε[....7...]

10 ἀποδιδότω τῷ προσενεγκόντι.

Ἦδη ἀπὸ τὴν πρώτη ἔκδοση προτάθηκαν συμπληρώσεις τῶν ἐλλειπόντων. Γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἔρευνας, ἀλλὰ καὶ κυρίως γιὰ νὰ δείξω τὸν νοῦν τῶν συμπληρώσεων, παραθέτω κατ' ἀρχὰς ἐκείνες ποὺ προηγούνται τῆς ἀναγνώσεως τοῦ ἔχοντος γράμματος στὸν 33ο στοῖχο (μετὰ τὸ E).

ἐ[ἄν καλόν] Stroud (p. 168);³⁰ ἐ[κ τὸ νόμο] Sokolowski; ἐ[πισήμωι] Bourriot; ἐ[ξετάσας] Wankel; ἐ[μμετρον] Engelmann; ἐ[πικόψας] R. Kallet-Marx apud Martin, *Mnemata. Papers...*, 27, σμ. 10 (SEG 41, 41).

Ἡ Bourriot, ZPE 50 (1983) 281, σμ. 21 (SEG 33, 77), σημειώνει ὅτι ὁ L. Robert τῆς εἶχε προτείνει τὴν συμπλήρωση ἐ[πίσημον], ἡ ὁποία ἀναφερόταν στὴν λ. χαρακτήρα, ἀλλὰ ἐκείνη προτίμησε νὰ συμπληρώσῃ τὸ ἐπίθετον κατὰ δοτικὴν, ὥστε νὰ συμφωνῇ μὲ τὴν λ. τῷ Ἀττι[κῶ]!

Πρῶτος διέκρινε κατόπιν αὐτοψίας ἔχοντος γράμματος στὸν 33ο στοῖχο (μετὰ τὸ E) ὁ Martin. Ἡ σημείωσή του μεταφέρεται αὐτολεξεὶ στὸ SEG 33, 77: «Autopsy of the stone revealed a vertical mark which is compatible with the letter pi in stoichos 33 of line 9».³¹

Καὶ πάλιν ἐξ αὐτοψίας ὁ Stumpf, JNG 36 (1986) 25, περιέγραψε τὰ ἔχοντα τοῦ γράμματος ὡς ἐξῆς: «Stoichos 33: Längehaste und Teil der Querhaste sind auf dem Stein noch schwach zu sehen, ählich T. R. Martin, s. SEG 33, 77.» Μετὰ τὴν διαπίστωση ἔχοντος γράμματος προτάθηκαν οἱ ἐξῆς συμπληρώσεις:

ἐπ[ίσημον] Martin apud SEG 33, 77;³² ἐπ[ισήμωι] Stumpf; ἔκ[τυπον] Psoma.

Τὴν προταθείσα ἀπὸ τὸν Stumpf κατὰ δοτικὴν συμπλήρωση τῆς λ. ἐπίσημον ἤδη εἶχε προτείνει τὸ 1983 ἡ Bourriot (βλ. τὸ κριτ. υπόμνημα τῶν συμπληρώσεων) πρὸ τῆς ἀναγνώσεως τῶν ἔχοντος γράμματος μετὰ τὸ E. Τὴν κατ' αἰτιατικὴν συμπλήρωση τῆς λ. ἐπρότεινε ὁ Martin ἀνεξαρτήτως τόσο τῆς προτάσεως τοῦ Robert, ὅσον καὶ τῆς Bourriot, ἡ ὁποία ἐστηρίχθη στὸν Robert. Ἡ συμπλήρωσις ἔκ[τυπον] τῆς Σ. Ψωμά

30. Τὴν συμπλήρωση τοῦ Stroud υἰοθέτησε ὁ C. Feyel, RPh 77 (2003) 37-65 (SEG 53, 87), ἀφοῦ ἐξέτασε τὶς ἄλλες προταθείσες· εἰς ἐνίσχυσιν μάλιστα τῆς συμπληρώσεως τοῦ πρώτου ἐκδότου, πέραν τοῦ χωρίου τοῦ Μενάνδρου ποὺ εἶχε προτείνει ἐκείνος (σελ. 168, σμ. 37), προσεκόμισε (σελ. 44) καὶ χωρίον τοῦ Ξεν. Oix. 19, 16: Ἄρ' οὖν, ἔφη ὁ Ἰσχύμαχος, καὶ περὶ ἀργυρίου ἐρωτῶν ἂν σε, πότερον καλὸν ἢ οὐ, δυναίμην ἂν σε πείσαι ὥς ἐπίστασαι διαδοκιμάζειν τὰ καλὰ καὶ τὰ κίβδηλα ἀργύρια; Παρὰ ταῦτα καὶ τὴν ἐνδελεχὴν πραγμάτευσή του ὁ συντάκτης τοῦ ἀρθροῦ δὲν ἔλαβε ὑπ' ὄψιν τὰ ἔχοντα γράμματος στὸν στοῖχο 33 ποὺ διεπίστωσαν, ἀνεξαρτήτως ὁ ἕνας ἀπὸ τὸν ἄλλον, οἱ Martin καὶ Stumpf (στὰ ἄρθρα τῶν ὁποίων καὶ παραπέμπει, βλ. εἰδικῶς σμ. 28 καὶ 33, καὶ 30). Τὰ ἔχοντα καθιστοῦν τὴν συμπλήρωση τοῦ πρώτου ἐκδότου ἀδύνατη καὶ τὸν ἀγῶνα τοῦ συντάκτου *πάρωνον*.

31. Ὁ Martin ἀργότερα σημείωσε σχετικῶς τὰ ἐξῆς: «Personal inspection of the stone some years ago in Athens convinced me that the restoration 'if it is good' is epigraphically unsound», βλ. *Mnemata: Papers in Memory of Nancy M. Waggoner*, 26-27. Στὴν σημείωσή ὑπ' ἀρ. 11 γράφει ὅτι τὴν ἀνάγνωσις εἶχε περιλάβει στὴν ἀνακοίνωσή του στὸ 8ο διεθνὲς Συνέδριο Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Ἐπιγραφικῆς [Ἀθηνῶν 1982], ὅμως τὰ πρακτικὰ τοῦ συνεδρίου δὲν ἐξεδόθησαν μέχρι τότε [1991]· ἀλλὰ δὲν ἐξεδόθησαν ποτέ.

32. Ἐκ παραδρομῆς στὸ λήμμα τοῦ SEG ἡ συμπλήρωση δίδεται ὡς ἐ[πίσημον].

(*RBN* 157, 2011, 32) στηρίζεται σὲ ἀνάγνωσή μου (ὅπου ὅμως τὸ Κ εἶναι ὑπόστικτο, βλ. καὶ κατωτέρω), τὴν ὁποία περιέλαβαν οἱ Rhodes καὶ Osborne στὴν ἔκδοσή τους *GHI* 25 (στὸ κείμενο καὶ στὸ κριτ. ὑπόμν.).

Τὴν συμπλήρωση τῆς λ. ὡς ἐ[πισήμωι] ἢ ἐ[πίσημον] ἀπέρριψε ὁ Wankel, ὑποστηρίζοντας ὅτι δὲν προσφέρει τίποτε περισσότερο στὴν σαφὴ περιγραφή: ἔχον τὸν αὐτὸν χαρακτήρα τῷ Ἀττι[κῶ]ι, πρὸς τὴν ὁποία παρέβαλε τὴν περιγραφή τοῦ Ἀττικοῦ ἀργυροῦ νομίσματος (στίχ. 4): ἔχῃ τὸν δημόσιον χα[ρακτήρα].³³ Τὴν γνώμη τοῦ Wankel μπορεῖ νὰ κρίνῃ ἀσφαλῶς μόνον ἓνας εἰδικὸς περὶ τὴν μελέτη τῶν νομισμάτων, ἀλλὰ τὸ προσκομιζόμενο χωρίο τοῦ στίχ. 4 εἶναι ἰσχυρό.

Αὐτοψία τοῦ λίθου στίς 18.12.1999 καὶ στίς 25.1.2000 καὶ ἐπανέλεγχος στίς 13.9.17 ἔδειξε ὅτι μετὰ τὸ Ε στὸ ἀριστερὸ τμήμα τοῦ 33ου στοίχου σώζεται κάθετη κεραία γραμματος πρὸς τὸ ἀνώτερο τμήμα, τῆς ὁποίας ἐφάπτεται μικρὴ λοξὴ κεραία κατευθυνόμενη ἀπὸ τὰ δεξιὰ πρὸς τὰ ἀριστερά. Τὰ σωζόμενα λοιπὸν ἔχῃ (κάθετη καὶ ἀνώτερη λοξὴ κεραία) ἀνήκουν στὸ γράμμα Κ. (Στίς 13.9.17 λόγῳ τῆς κατὰ τόπους περαιτέρω φθορᾶς, τοῦ δεξιοῦ τμήματος τῆς ἐνεπιγράφου ἐπιφανείας, βλ. ἀνωτ. τὴν εἰσαγωγή, ἡ λοξὴ μικρὴ κεραία, ὅπως καὶ ἄλλα γράμματα, –μερικὰ δὲν σώζονται πλέον–, διακρινόταν ἀκόμη πῶς ἀχνά, γι' αὐτὸ καὶ ἔχω ὑποστήξει τὸ γράμμα).

Ὡστε τὰ σωζόμενα στὸ τέλος τοῦ στίχ. 9 εἶναι ἐκ[...6...]. Ἡ ἀνάγνωσις³⁴ καθιστᾷ τις προηγούμενες συμπληρώσεις ἀδυνάτους, πλὴν τῆς συμπληρώσεως ἐκ[τυπον].³⁵ Ἡ συμπλήρωσις³⁶ πέραν τοῦ ὅτι εἶναι κατὰ ἓνα γράμμα βραχύτερη τῶν συμπληρωτέων (5 γραμμ. ἀντὶ τῶν 6)³⁷ δὲν παρεμφαίνει τὴν ἀναγκαίαν διάκριση μεταξὺ τῶν γνησίων ξενικῶν ἀργυρίων ἀπὸ τὰ Ἀττικὰ γνήσια (βλ. εὐθὺς κατωτέρω)· ὥστε κατὰ τὴν γνώμη μου δὲν εὐσταθεῖ.

Ἐσημείωσα ἤδη ὅτι, ἐφ' ὅσον στὸν νόμο ἀφ' ἐνὸς δὲν ὀριζόταν διαρρήδην ἡ χρῆσις (στίχ. 3-4) ἢ ἡ ἀπαγόρευσις τῆς χρήσεως τοῦ ξενικοῦ ἀργυροῦ νομίσματος τοῦ ἔχοντος τὸν Ἀττικὸν χαρακτήρα καὶ ἀφ' ἐτέρου ὀριζόταν ρητῶς ἡ χρῆσις τοῦ δοκιμασθέντος ἀργυρίου, ἀλλὰ χωρὶς

33. *ZPE* 52 (1983) 71.

34. Ἐγραψα ἤδη ὅτι τὴν ἀνάγνωσις περιέλαβαν οἱ Rhodes καὶ Osborne στὴν ἔκδοσή τους τοῦ νόμου τοῦ Νικοφώντος, *GHI* 25.

35. Ὡς πρὸς τὸ Ἀττικὸν νόμισμα ὁ νομοθέτης ἀρκεῖται νὰ ὀρίσῃ ὡς γνήσιον τὸ Ἀττικὸ ἀργυροῦν νόμισμα τὸ ἔχον τὸν δημόσιον χαρακτήρα. Τὸ ξενικὸν πάλι νόμισμα ποῦ ἀπομεινᾷ τὰ Ἀττικὰ περιγράφεται ὡς ἔχον τὸν αὐτὸν χαρακτήρα τῷ Ἀττι[κῶ]ι. Πιστεύω ὅτι καὶ στίς δύο περιπτώσεις ἡ λέξις χαρακτήρ ἔχει τὴν ἴδια ἀκριβῶς σημασία: *σημεῖον διὰ χαράξεως ἢ τυπώσεως γενόμενον ἐπὶ νομίσματος ἢ σφραγίδος* (LSJ⁹, s.v. *die, stamp, mark engraved, impress on coins and seals*) καὶ ἀκολούθως ἡ φράσις ὁ αὐτὸς χαρακτήρ τῷ Ἀττι[κῶ]ι ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν φράσις ὁ δημόσιος χαρακτήρ. Ὡστε ἡ συμπλήρωσις λέξεως, ἐνὸς ἐπιθέτου, ποῦ θὰ προσδιόριζε περαιτέρω τὴν λ. χαρακτήρ, φαίνεται πλεονάζουσα –τὴν παρατήρησις ἔχει κάνει ἤδη ὁ Wankel, *ZPE* 52 (1983) 71, γιὰ τὴν συμπλήρωσις ἐ[πισήμωι], βλ. ἀνωτέρω–. Ὅπως μὲ ἐβεβαίωσε ὁ φίλος καθ. Kroll, δὲν ὑπῆρχαν νομίσματα μὴ ἔχοντα ἔκτυπη παράστασις. Ὡστε ἡ προταθεῖσα συμπλήρωσις δὲν εὐσταθεῖ καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτό.

36. Βλ. S. Psoma, *RBN* 157 (2011) 32. Ἡ συντάξις ἐπισημαίνει ὅτι παντοῦ στοὺς ὑποθετικοὺς λόγους τοῦ νόμου, ἡ ἀπόδοσις ἀρχίζει μὲ προτασσόμενο τὸ ρῆμα· γι' αὐτὸ καὶ θεωρεῖ ὅτι ἡ ἐλλείπουσα λέξις πρέπει νὰ ἀνήκῃ στὴν ὑπόθεσις. Γενικῶς στίς ἀποδόσεις τῶν ὑποθετικῶν λόγων τῶν Ἀττικῶν νόμων καὶ ψηφισμάτων ἡ προστακτικὴ ἢ τὸ ἀπαρέμφατο προτάσσονται· ὅχι ὅμως πάντοτε· σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις προτάσσεται τὸ ὑποκείμενο ἢ ἄλλες λέξεις ἀναγκαῖες. Στίς σημ. 39 καὶ 40 κατέλεξα χωρία, ὅπου προτάσσεται μετοχὴ ἀναφερόμενη στὸ ὑποκείμενο τοῦ ρήματος, ὅπως καὶ ἡ προτεινόμενη συμπλήρωσις τῆς ἐλλειπούς λέξεως τοῦ στίχ. 9. Ἡ πρόταξις τῆς μετοχῆς στὰ παρατιθέμενα χωρία γίνεται διότι ἡ δηλούμενη διὰ τῆς μετοχῆς ἐνέργεια εἶναι προϋπόθεσις καὶ ἐπομένως προηγούμενη τῆς ἐντελλομένης διὰ τοῦ ρήματος ἐνεργείας. Καὶ στὸν στίχο 9 τὸν νόμον ἡ δηλούμενη διὰ τῆς προτεινόμενης μετοχῆς ἐνέργεια συνιστᾷ προϋπόθεσις τῆς ἐνεργείας τοῦ ρήματος (ἀποδιδότω).

37. Καὶ στὸν στίχ. 7 τὰ γράμματα εἶναι 39, ὅπως καὶ στοὺς ὑπολοίπους (3-56) πλὴν τοῦ 55ου, ποῦ εἶχε 40 (τὰ ΕΙ τοῦ ὑποθετικοῦ συνδέσμου εἶναι χαραγμένα σὲ ἓνα στοίχο).

νὰ διευκρινίζεται ποιού (στίχ. 16-18), ἔπρεπε ὁ χρήστης μὲ κάποιο τρόπο νὰ μπορεῖ νὰ διακρίνη τὰ γνήσια ξενικὰ ἀργύρια ἀπὸ τὰ Ἀττικά γνήσια.³⁸

Προτείνω ὅτι τὴν διάκριση ἐδήλωνε ἡ ἐλλειπὺς σωζόμενη λέξη ἐκ[...6...], πιθανώτατα μετοχή, πρὸ τοῦ ρήματος.³⁹ Ἐπειδὴ ἡ διὰ τῆς προστακτικῆς δηλούμενη πράξις θὰ ἦταν ἐπαναλαμβανόμενη κάθε φορὰ ποὺ κάποιος θὰ ἔφερνε νομίσματα στὸν δοκιμαστή, ἡ μετοχή μπορεῖ νὰ βρισκόταν σὲ χρόνον ἐνεστώτα.⁴⁰

Τὸν νοῦν τοῦ κειμένου ἐπεχείρησε νὰ ἀποδώσῃ, ἐπιτυχῶς κατὰ τὴν γνώμη μου, ἡ συμπλήρωση ἐ[πικόψας] τοῦ R. Kallet-Marx (βλ. ἀνωτ. τὸ πρῶτο κριτικὸ ὑπόμνημα), παρὰ τὸ ὅτι λόγῳ τῆς νέας ἀναγνώσεως δὲν εὐσταθεῖ πλέον. Ὁ ἐρευνητὴς ἐπιδιώκοντας νὰ δείξῃ ὅτι ἡ ἐλλείπουσα λέξη ἔπρεπε νὰ περιορίζῃ τὴν σημασίαν τοῦ ρήματος ἀποδιδότω, ὥστε νὰ ἐμφαίνεται ἡ διάκρισις μεταξὺ γνήσιων Ἀττικῶν ἀργυρῶν νομισμάτων καὶ γνήσιων ξενικῶν ἀπομιμήσεων, ἐπρότεινε τὴν μετοχὴ ρήματος ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ χρησιμοποιοῦνται, γιὰ νὰ δηλώσουν τὴν κοπὴ νομίσματος· βλ. LSJ⁹ s.v. ἐπικόπτω· ἐπικ. χαρακτηρὰ (*stamp, coin*), Ἀριστ. *Οἰκ.* 1349b 31.

Εἰκάζω ὅτι ὁ Kallet-Marx ἀπέδωσε στὸ ρῆμα ὅχι τὴν κυρία αὐτὴ σημασίαν, δηλ. τοῦ κόπτειν⁴¹ καὶ χαράσσειν νόμισμα⁴² (LSJ⁹, s.v., III), ἀλλὰ πιθανώτατα τὴν (μὴ μαρτυρούμενη μέχρι σήμερα, καθ' ὅσον γνωρίζω) σημασίαν τῆς χαράξεως ἐγκοπῆς στὴν περιφέρεια τοῦ νομίσματος, ἢ σὲ κάποιο ἄλλο σημεῖο του, ὥστε νὰ διακρίνεται τὸ κριθὲν ὡς γνήσιον ξενικὸν ἀργύριον ἀπὸ τὰ Ἀττικά νομίσματα.

Καὶ τὸ σύνθετο ρῆμα ἐκκόπτω ἐκτὸς τῶν ἄλλων σημασιῶν (βλ. LSJ⁹ s.v.) ἀπαντᾶται μὲ τὴν ἔννοια κόπτω, χαράσσω νόμισμα (*coin, stamp money*), βλ. Διόδ. Σικ. 11.26: αὕτη (sc. Δαμαρέτη) γὰρ ὑπ' αὐτῶν ὀξιωθεῖσα συνήργησε πλεῖστον εἰς τὴν σύνθεσιν τῆς εἰρήνης, καὶ στεφανωθεῖσα ὑπ' αὐτῶν ἑκατὸν ταλάντοις χρυσίου νόμισμα ἐξέκοψε τὸ κληθὲν ἀπ'

38. Ἡ γνώμη (βλ. λ.χ. Buttrely, *Greek Numismatics and Archaeology*, 37/8, 38/9) ὅτι ἡ χρῆσις τοῦ ρήματος δοκιμάσθαι (στίχ. 17) ὑποδεικνύει πὺς ἡ ρήτρα ἀφορᾷ μόνον στὰ Ἀττικά νομίσματα προσκρούει στὸ ὅτι καὶ τὸ ρῆμα ἀποδιδότω (στίχ. 10) προϋπέθετε *κρίσιν τινά* (βλ. ἀνωτ. σελ. 47)· ἡ κρίσις προκύπτει ἐμμέσως ἀπὸ τὸ ὅτι ἀμέσως μετὰ (στίχ. 10-12) ὁ δοκιμαστής ἐντέλλεται νὰ *διακόψῃ* τὰ μὴ γνήσια νομίσματα, ὅπωςδήποτε τουλάχιστον τὰ ξενικά· ὥστε ὁ δοκιμαστής διέκρινε μεταξὺ τῶν ἐπιδεικνυομένων ἀπὸ τοὺς χρήστες νομισμάτων τὰ γνήσια ἀπὸ τὰ μὴ γνήσια (ὑπόχαλκα, ὑπομόλυβδα καὶ κίβδηλα)· βλ. καὶ A. Giovannini, *GRBS* 16 (1975) 193: «he [the dokimastes] shall have to establish whether they are of good silver or plated. In the first case he shall not keep them but return to their owner; if they are plated he shall confiscate them.»

39. Γιὰ τὴν πρόταξη μετοχῆς ἀναφερομένης στὸ ὑποκείμενο ρήματος σὲ προστακτικὴ, ἐγκλιση συνήθη σὲ κείμενα ψηφισμάτων καὶ νόμων, πρβλ. *IG* II² 43.44-45: οἱ δὲ σύνεδροι ἀποδόμενοι, ἀποδόντων... *IG* III/III³ 293.31-33: λαβὼν ὁ ἐ[π]ιστάτης ὁ ἐκ τῶν προέδρων συνειλιζάτω [τ]ὸν καττί[τε]ρον ἐ[κ]άτ[ε]ρον καὶ κατελίσας ἐρίοις εἰς ὕδρ[ι]αν [ἐμ]β[α]λ[έ]τω [χαλ]κὴν ἐναντίον τοῦ δήμου· πρβλ. II/III³ 447.42-50. [Δημ.] πρὸς *Μακατ.* (43) 75: ἐὰν δὲ μείζονος ζημίας δοκῇ ἄξιος εἶναι, προσκαλεσάμενος πρόπεμπτα καὶ τίμημα ἐπιγραφάμενος, ὃ τι ἂν δοκῇ αὐτῷ, εἰσαγέτω εἰς τὴν ἡλιαίαν. *Αἰσχ. κατὰ Τιμάρχου* (1) 35: Ἐὰν δὲ πλέονος ἄξιος ᾖ ζημίας, ἐπιβαλόντες μέχρι πεντήκοντα δραχμῶν ἐσφερέτωσαν εἰς τὴν βουλὴν ἢ εἰς τὴν πρώτην ἐκκλησίαν.

40. Στὰ χωρία ποὺ παρέθεσα στὴν σημείωσιν ὑπ' ἀρ. 39 οἱ προηγούμενες τῶν ρημάτων μετοχὲς εἶναι ἀορίστου χρόνου. Στὸ ἀκολουθοῦν χωρίο, -ἢ προτασσόμενη πρότασις εἶναι ἀναφορικο-υποθετικὴ-, ἡ μετοχὴ εἶναι σὲ χρόνον ἐνεστώτα, βλ. *Ἀνδοκ. περὶ τῶν μυστηρίων* (1) 83: Ὅπόσων δ' ἂν προσδῇ, οἷδε ἡρημένοι νομοθεῖται ὑπὸ τῆς βουλῆς ἀναγράφοντες ἐν σανίσιν ἐκτιθέντων πρὸς τοὺς ἐπωνύμους σκοπεῖν τῷ βουλομένῳ, καὶ παραδιδόντων ταῖς ἀρχαῖς ἐν τῷδε τῷ μηνί.

41. LSJ⁹, s.v. 6 (*stamp metal*, i.e. *coin money*), πρβλ. *IG* I³ 1453 D.13, E.11, F.6.

42. LSJ⁹, s.v. III. (*engrave, carve*), Ἀριστ. *Fr.* 528: ἐν νομίσματι [Βάττον] χαράξαι· 593: ἐπὶ τοῦ νομίσματος κεχαράχθαι πέλεκυν.

ἐκείνης Δαμαρέτειον. Ἡ μαρτυρία εἶναι ὕστερη καὶ πάντως ἡ ζητητέα ἔννοια στὴν ἐλλιπῶς σωζόμενη λέξη εἶναι τῆς χαράξεως⁴³ διακριτικοῦ τινος σημείου.⁴⁴ ἐννοεῖται ὅτι ἡ χάραξις θὰ ἦταν τέτοια, ὥστε νὰ ἀπαιτῇ τὸν συντομώτερο κατὰ τὸ δυνατόν χρόνο γιὰ νὰ γίνη, ἀλλὰ συγχρόνως θὰ διασφάλιζε καὶ τὴν διάκριση.

Ἐπειδὴ τὸ ρῆμα ἐκκόπτω δὲν μαρτυρεῖται μέχρι σήμερα, καθ' ὅσον γνωρίζω, μὲ τὴν σημασία τῆς χαράξεως διακριτικοῦ σημείου ἐπὶ νομίσματος δὲν τολμῶ νὰ προτείνω τὴν συμπλήρωση ἐκ[κόπτων]. Στὸ μέλλον νέα στοιχεῖα, πιστεύω, θὰ προκύψουν ποὺ θὰ ἐπιτρέπουν τὴν ἀσφαλὴ συμπλήρωση τῆς μετοχῆς, εἴτε τοῦ ρήματος αὐτοῦ εἴτε κάποιου ἄλλου, τὸ ὁποῖο θὰ ἀποδίδῃ ἐπακριβῶς τὴν ἀπαιτούμενη ἔννοια.⁴⁵

17-18 στερέσθω ὧν ἄμ [π]ωλῇ! [ἐν ἐκείν]ῃ τῇ ἡμέρῃ· Matth. [π]ωλῇτ[αι ἐκείν]ῃ Stroud.

Τὴν συμπλήρωση ἐπρότεινα, διότι διὰ τοῦ προτεινομένου ἐνεργητικοῦ ρήματος ([π]ωλῇ) ἡ ἐπιβαλλόμενη στὸν πωλητὴ ποινὴ γίνεται ἐμφαντικώτερη, ἐφ' ὅσον καὶ τὰ δύο ρήματα ἔχουν πλέον τὸ ἴδιο ὑποκείμενο.

18-22 φαίνειν δὲ τὰ μὲν... | τὰ δὲ... | τὰ δὲ... | πλὴν τὰ..., τὰ δὲ...· σημειώτεον ὅτι ἡ ἀποδοχὴ ἢ οἱ ἐν γένει δοσοληψίαι προφανῶς μὲ μὴ γνήσια Ἀττικὰ νομίσματα (ἢ καὶ μὲ μὴ ἐλεγμένα ξενικὰ ἀργυρὰ νομίσματα ποὺ εἶχαν τὸν αὐτὸν χαρακτήρα τῷ Ἀττικῷ), ἄρα ἡ παράβασις τοῦ νόμου, δηλοῦται ἐν συνόψει διὰ τοῦ οὐδετέρου ἄρθρου συνοδευομένου κατὰ κανόνα ἀπὸ ἑνὸς ἀντιθετικοῦ σύνδεσμο· πρβλ. Δημ. κατὰ Θεοκρ. (58) 13: τίς γὰρ ἂν παρεῖς τὸ δικαίως πράττοντα λαβεῖν τὸ μέρος τῶν χρημάτων κατὰ τὸν νόμον, διαλυσάμενος ἐβουλήθη μικρὰ κερδᾶναι καὶ τούτοις ἔνοχον αὐτὸν καταστήσαι τοῖς νόμοις, ἐξόν, ὅπερ ἄρτίως εἶπον, τὰ ἡμίσεα τῶν φανθέντων λαβεῖν; Ὁ κατηγορούμενος Θεοκρίνης ἔφηεν τὸ τοῦ Μίκωνος πλοῖον (παρ. 10)· βλ. ἐπίσης IG II/III³ 1, 431.7-9 (IG II² 412): τῶν δὲ φανθέντ[ων τὸ μὲν ἡμισυ ἔστω] τρ[ὶ φ]ήναντος, τὸ δὲ ἡμισυ[ν τοῦ δημοσίου].

28/9 [τῷ] | δὲ φήναντι μετέστω τὸ ἡμισυ· πρβλ. IG II² 43.42-46, 1128.18/19, 28/29, 36/37, IG II/III³ 1, 431.7-9⁴⁶ ἢ ρήτρα περὶ τῆς ἀμοιβῆς τοῦ φήναντος, ἐφ' ὅσον ἐπετύγγανε στὴν καταγγελία του, μὲ τὸ ἡμισυ ὅσων κατέσχοντο ἢ τὸ ἡμισυ τῆς ἀξίας των ἐμφανίζεται καὶ σὲ ἄλλες περιοχὲς τῆς Ἑλλάδος, βλ. IPArk 3.24-25 (IG V 2, 6): ἱμφαίνεν δὲ τὸμ βολόμενον ἐπὶ τοῖ | ἡμίσοι τᾶς ζαμίου. IG XII 5, 2.6-7: φαίνεν [δὲ τὸμ βολόμ]ε[ν]ον π[ρ]ὸς τοὺς ἱεροποιὸς [ἐπὶ τῷ] | ἡμίσει.

43. Τὴν σημασία τῆς χαράξεως ἔχει μεταξὺ ἄλλων τὸ ὁμόρριζο οὐσιαστικὸ ἐκκοπή = ἐντομή, ἐγκοπή, βλ. LSJ⁹ s.v. III, *incision, notch, mortise*. Τὸ σύνθετο ἐγκόπτω ἔχει μεταξὺ ἄλλων τὴν σημασίαν *χαράσσω*, βλ. LSJ⁹ s.v. 3, *incise*.

44. Γιὰ νὰ σχηματίσῃ κανεὶς μίαν εἰκόνα, μπορεῖ νὰ παραβάλλῃ τὰ διάφορα διακριτικὰ σημεῖα ποὺ φέρουν Ἀθηναῖκα τετραδραχμα, μέρος ἐνὸς πολὺ μεγάλου θησαυροῦ τέτοιων νομισμάτων ἀπὸ τὴν Β. Συρίαν, τὸν ὁποῖον ἔθαψαν περὶ τὸ 400 π.Χ., βλ. R. F. Buxton, *AJN* 21 (2009) 1-27· βλ. ἐπίσης ἐνὸς ἄλλου, μικροῦ, θησαυροῦ (τοῦ 1989) ἐπίσης ἀπὸ τὴν Συρίαν, P. G. van Alfen, *AJN* 14 (2002) 1-56. Τὶς βιβλιογραφικὰς ὑποδείξεις ὀφείλω στὸν φίλο καθ. Kroll καὶ τὸν εὐχαριστῶ πολύ.

45. Οἱ σημασίαι τοῦ ρήματος νύσσω ἢ νύττω (Ἀττ.): *τρυνῶ δι' ὀξέος ὀργάνου, κεντῶ, διαπεῖρω* (LSJ⁹, s.v.: *touch with a sharp point, prick, stab, pierce*) προσιδιάζον πρὸς τὴν ἀπαιτούμενην ἐδῶ ἀπὸ τὸν νοῦν τοῦ κειμένου· ὡστόσο, τὸ σύνθετο ἐκνύσσω δὲν ἀπαντᾷται, καθ' ὅσον γνωρίζω.

46. Στὰ τρία ψηφίσματα μεταξὺ ἄλλων ἔχει ἤδη παραπέμψει ὁ πρῶτος ἐκδότης, βλ. *Hesperia* (1974) 180, σημ. 88.

29 ἐ[ᾶ]ν ἔλλι Ο[...8....]· ἔχουν προταθῇ οἱ ἀκόλουθες συμπληρώσεις: ὁ [ὠνόματος vel ἀγοράζων] Stroud;⁴⁷ ὁ[ντιναοῦν] Bogaert (*Epigraphica* III, 21, p. 25); ὁ[ν ἄν φήνηι]⁴⁸ Matth.

Τὴν συμπλήρωση ἐστήριξα στὰ ἐξῆς χωρία· Ἀρ. Ἀχ. 819-20: τὰ χοιρίδια τοίνυν ἐγὼ φαίνω ταδὶ | πολέμια καὶ σέ· 824: τίς ὁ φαίνων σ' ἐστίν; Ἰππ. 300-302: καὶ φανῶ σε τοῖς πρυτάνεσιν | ἀδεκατεύτους τῶν θεῶν ἱερὰς ἔχοντα κοιλίας. Ἰσοκ. *Τραπ.* (17) 42: Ὀλκάδα γάρ, ἐφ' ἧ πολλὰ χρήματ' ἦν ἐγὼ δεδωκώς, ἔφηνέ τις ὡς οὔσαν ἀνδρὸς Δηλίου. Δημ. *κατὰ Θεοκρίνου* (58) 9: Κάλει δὲ καὶ τοὺς τοῦ ἐμπορίου ἐπιμελητάς, καὶ αὐτὸν τὸν Μίκων' οὗ ἔφηνε τὸ πλοῖον· *πρβλ. αὐτόθι παρ.* 10 καὶ 11.

39 καταστησάτω ἡ βολή ἐκ τῶν δημοσίων ἐᾶ[ν ...7....]· ἔχουν προταθῇ οἱ ἀκόλουθες συμπληρώσεις: ἐᾶ[ν ὑπάρχῃ] Bogaert apud Stroud (σ. 183), ἐ[πιστήμονα] Stumpf. Τὴν δευτέρη συμπλήρωση καθιστᾷ ἀδύνατη τὸ σωζόμενο ἵχνος γράμματος μετὰ τὸ Ε. Ὁ πρῶτος ἐκδότης περιγράφει τὸ ἵχνος ὡς ἐξῆς: «In the thirty-first stoichos there is part of the left diagonal of a triangular letter but not original surface is preserved to determine whether or not it was joined by any other strokes». Σήμερον (13.9.17) διακρίνεται ἐλάχιστον μικρὸ τμήμα τῆς ἀριστερῆς λοξῆς κεραίας τῆς γωνίας.

Τὴν συμπλήρωση τοῦ Bogaert δυσχεραίνει, χωρὶς νὰ τὴν ἀποκλείῃ, ἡ χρῆσις τοῦ ρήματος στὴν ἐπιγραφὴ μὲ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἐπιθυμητὴ ἐδῶ σημασία, βλ. τοὺς στίχ. 30 καὶ 35.⁴⁹

Προτείνω τὴν συμπλήρωση ἐᾶ[ν πο τις ἦ]· γιὰ τὴν μορφὴν πο, βλ. τὸν στίχ. 55· γιὰ τὴν συμπλήρωση *πρβλ.* Ξεν. Ἀναβ. 3, 3.6: ἐάν ποὺ κινδυνεύειν δέη, πότερον ἐπάγειν τοὺς πολεμίους ἐπὶ τὴν ἄμμον κελεύσεις, ἔνθα περ εἰώθατε ἱππεύειν, ἢ πειράσῃ τὰς μελέτας ἐν τοιούτοις ποιεῖσθαι χωρίοις... *αὐτόθι* 3, 5.5: ἀλλ' ἐάν ποὺ καταλείπωσί γε αὐτοῖς ἐπιτήδεια, ὄψονται καὶ ἡμᾶς ἐνταῦθα πορευομένους. Πλ. *Πρωτ.* 320a: ἀλλ' αὐτοῖ (sc. οἱ νεανίσκοι) περιιόντες νέμονται ὥσπερ ἄφειτοι, ἐάν ποὺ αὐτόματοι περιτύχωσιν τῇ ἀρετῇ. *πρβλ.* ἐπίσης Ξεν. Ἑλλ. 2, 1.10: Τῷ δ' ἐπιόντι ἔτει... Λύσανδρος ἀφικόμενος εἰς Ἐφεσον μετεπέμψατο Ἐτεόνικον ἐκ Χίου σὺν ταῖς ναυσί, καὶ τὰς ἄλλας πάσας συνήθροισεν, εἴ ποὺ τις ἦν, καὶ ταύτας τ' ἐπεσκεύαζε καὶ ἄλλας ἐν Ἀντάνδρῳ

47. Ἡ συμπλήρωση ὁ [ὠνόματος ἢ ὁ ἀγοράζων] προσκρούει στὸ ὅτι τὸ πρόσωπο αὐτό, ὁ ἀγοραστής, ἐάν εἶχε λάβει κατὰ τὴν δοσοληψία κίβδηλα χρήματα, θὰ εἶχε κάθε λόγο νὰ καταγγεῖλῃ τὴν ἀπάτη καὶ ἐπομένως θὰ ἦταν τὸ ἴδιο πρόσωπο μὲ τὸν *φήναντα*· ὥστε δὲν μπορεῖ τὸ ὑποκείμενο τοῦ ρήματος ἐ[ᾶ]ν ἔλλι νὰ εἶναι διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ πρόσωπο ποὺ δηλοῦται διὰ τῆς μετοχῆς τῷ φήναντι· ἐπὶ πλέον ἡ συμπλήρωση αὐτὴ θὰ ἄφηνε χωρὶς ἀντικείμενο τὸ ρῆμα, τὸ ὁποῖο συντάσσεται μὲ αἰτιατικὴ, *πρβλ.* Ἀρ. *Σφήκ.* 1206-7: ὅτε τὸν δρομέα Φάυλλον ὦν βούπαις ἔτι | εἶλον διώκων λοιδορίας ψήφοιν δυοῖν. Πλουτ. *Βίοι τῶν δέκα ῥητ.* 843d: γραψάμενος <δ> Αὐτόλυκον τὸν Ἀρεοπαγίτην καὶ Λυσικλέα τὸν στρατηγὸν καὶ Δημάδην τὸν Δημέου καὶ Μενέσαιχμον ἄλλους τε πολλοὺς καὶ πάντας εἶλεν. Πάντως συχνότερα ὁ φήνας θὰ ἦταν ὁ πωλητής, καὶ σπανιότερα ἓνα τρίτο πρόσωπο.

48. Ὁ πρῶτος ἐκδότης περιγράφει τὸ ἵχνος τοῦ ὑποστίκτου ὅμοιον ὡς ἐξῆς (*Hesperia* 43, 1974, 160): «The circular letter in the thirty-first space could also be theta as only the outline is preserved.» Ἡ φθορά, τὴν ὁποία ἔχει ἔκτοτε ὑποστή ὁ λίθος, μὲ ὁδήγησε νὰ σχηματίσω τὴν ἐντύπωση κατὰ τὴν ἐπανεξέταση τοῦ λίθου (13.9.2017) ὅτι τὸ ἵχνος ἀνήκε σὲ ὠμέγα. Γιὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ πράγματος σημειώνω ὅτι ἔσπευσα τότε, στὴν ἀποθήκη τῆς Στοᾶς Ἀττάλου, νὰ συμπληρώσω τὰ ἐλλείποντα ὡς ἐξῆς ὦ[ν ἄν φήνηι]. Διαβάζοντας καὶ πάλι τὶς λεπτομερεῖς ἐπιγραφικὰς παρατηρήσεις τοῦ πρώτου ἐκδότου διεσώθην ἀπὸ ἀτόπημα. Ἰδοὺ ἐνὰ μάθημα γιὰ τὴν ἀξία τῆς περιγραφῆς τῶν σωζομένων ἱχνῶν.

49. Γιὰ τὴν σημασίαν τοῦ ρήματος στὰ δύο χωρία ὁ πρῶτος ἐκδότης ἔχει ἤδη παραπέμψει (*Hesperia* 43, 1974, 182) σὲ ἀντίστοιχο χωρίον τοῦ ψηφίσματος τοῦ Ἀριστοτέλους, *IG* II² 43.54-55. Ὁ Wankel, *ZPE* 21 (1976) 149, προσκομίζει δύο ἀκόμη χωρία, βλ. Δημ. *περὶ παραπορ.* (19) 296 καὶ Πλ. *Νόμ.* 908a.

ἐναυπηγεῖτο. *Αὐτόθι* 6, 2.14: προσέλαβε δὲ παρὰ τῶν Ἀθηναίων καὶ εἴ ποὺ τις ναῦς περὶ τὴν Ἀττικὴν ἔπλει καὶ τὴν Πάραλον καὶ τὴν Σαλαμινίαν...· τοῦ αὐτοῦ *Οἶκ.* 6, 15: καὶ πρῶτον μὲν ὅτι προσέκειτο τὸ καλὸς τῷ ἀγαθῷ, ὅντινα ἴδοιμι καλόν, τούτῳ προσήειν καὶ ἐπειρώμην καταμανθάνειν εἴ που ἴδοιμι προσηρτημένον τῷ καλῷ τὸ ἀγαθόν. Γιὰ τὴν σημασία αὐτὴν καὶ ἄλλες ἀντίστοιχες τοῦ ἐγκλιτικοῦ ἐπιρρήματος που βλ. LSJ⁹ s.v. Π.

52 μεριζόντων <δὲ> οἱ <ᾧ>ποδέκται· θεώρησα ὅτι ὁ δέ, ὁ ἀντιθετικὸς σύνδεσμος, παρελείφθη καὶ τὸν προσέθεσα, διότι ἀφ' ἑνὸς σὲ ὅλο τὸ κείμενο τοῦ νόμου οἱ παράγραφοι συνδέονται μὲ τὸν σύνδεσμο αὐτό, ἀφ' ἑτέρου τὸ ἀπαρέμφατο (ἀντὶ προστακτικῆς) εἶναι καὶ ἡ προστακτικὴ μεριζόντων θὰ πρέπη νὰ συνδέωνται παρτακτικῶς, ἐφ' ὅσον εἶναι καὶ οἱ δύο κύριες προτάσεις.

Συνοψίζω. Ὁ νόμος δὲν ἐπέβαλλε οὔτε ἀπαγόρευε ρητῶς τὴν χρῆση τῶν γνησίων ξενικῶν ἀργυρῶν νομισμάτων, ἀπομμήσεων τῶν Ἀττικῶν. Μποροῦσαν δυνητικὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν, –γι' αὐτὸ καὶ ὁ δοκιμαστής τὰ ἐπέστρεφε στὸν χρήστη–, ἐφ' ὅσον οἱ ἐνδιαφερόμενοι μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν θὰ ἦσαν εἰς θέσιν μὲ κάποιον τρόπο νὰ διακρίνουν τὰ νομίσματα αὐτὰ ἀπὸ τὰ γνήσια Ἀττικά· τὴν διάκριση, δηλούμενη διὰ τῆς ἐλλιπῶς σωζόμενης λέξεως, πιθανώτατα μετοχῆς, ἐκ[...6...] τοῦ στίχ. 9, ἐπετύγγανε ὁ δοκιμαστής. Ἡ διάκριση συνεπαγόταν καὶ τὴν δυνητικὴ ἀνταλλαγὴ τῶν ξενικῶν νομισμάτων μὲ Ἀττικά, ἀλλὰ μὲ χαμηλότερη ἰσοτιμία, ὅπως ἔχει ἤδη ὑποστηρικθῇ.⁵⁰

50. Βλ. Mørkholm, *Historia* 31 (1982) 295 καὶ Stumpf, *JNG* 36 (1986) 31· ἐπίσης Kroll, *RBN* 157 (2011) 19, σημ. 41.